

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

КАФЕДРА ТУРИЗМУ

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**Тема 3. Історико-культурні та соціально-економічні туристичні
ресурси України, проблеми їх використання**

**З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ**

для студентів першого курсу спеціальності "Туризм"
факультету туризму

АВТОР:

проф. Волошин І.М.

"ЗАТВЕРДЖЕНО"

на засіданні кафедри

"27" серпня_2018 р.

Зав. кафедри _____ проф. Волошин І.М.

Львів 2018

ПЛАН

1. Загальна характеристика історико-культурних туристичних ресурсів України
2. Геопросторова організація історико-культурних туристичних ресурсів України та проблеми їх використання
 - 2.1. Карпатський регіон
 - 2.2. Волинсько-Тернопільський регіон
 - 2.3. Житомирсько-Вінницький регіон
 - 2.4. Київський регіон
 - 2.5. Харківський регіон
 - 2.6. Дніпровсько-Донецький регіон
 - 2.7. Південний регіон
3. Пам'ятки садово-паркового мистецтва як історико-культурні туристичні ресурси

1. Загальна характеристика історико-культурних туристичних ресурсів України

Важлива складова частина туристично-екскурсійного потенціалу України – історико культурні пам'ятки. Нині в Україні під охороною держави перебувають понад **140 тисяч нерухомих пам'яток історії та культури**, а саме: - понад 64 000 пам'яток археології; - понад 54 000 пам'яток історії; - близько 7 000 пам'яток монументального мистецтва; - понад 15 600 пам'яток містобудування і архітектури.

Як правило, найбільший суспільний інтерес становлять пам'ятки містобудування і архітектури, а також створені на їх основі історико-культурні заповідники. Тому, спираючись на загальноприйняте туристичне районування України, далі подано аналіз цих ресурсів щодо кожного з семи регіонів, а також в межах кожної області. Цей аналіз базується як на державних списках пам'яток, облікових документах державних органів охорони пам'яток, так і на відомостях, наданих дирекціями згаданих далі заповідників.

Система державних історико-культурних заповідників, що сформувалась донині в Україні, почала створюватись ще в 20-х роках, коли організовано десять перших державних заповідників (Ольвія, Могила Т.Шевченка у Каневі, Всеукраїнське музейне містечко (Києво-Печерська лавра), Кам'янець-Подільська фортеця, Монастир босих кармелітів у Бердичеві, Замок Острозьких у Старокостянтинові, Кирилівський монастир у Києві, Спасо-Преображенський собор, Троїцько-Іллінський та Єлецький монастирі в Чернігові, Спасо-Преображенський монастир у Новгороді-Сіверському, дендропарк "Софіївка" в Умані).

Масове нищення пам'яток у 30-х роках поклали край діяльності більшості заповідників. По війні деякі з них відродилися. 1944 року створено заповідник "Софійський музей" у Києві, філією якого 1958 року стала Судацька фортеця в Криму. У 50-60-х роках ухвалено постанови про організацію історико-культурних заповідників "Кам'яна Могила", "Хутір Надія", "Хортиця". А в 70-х роках стався поворот до комплексної охорони пам'яток архітектури разом із довкіллям. Почалося створення заповідників, що охоплювали історичні середмістя Львова (1975 р.), Чернігова, Новгорода-Сіверського (1978 р.), Переяслава-Хмельницького (1979 р.), Острога (1981 р.), Луцька (1985 р.), Путивля (1986 р.), Києва (1987 р.).

Різноманітність видів комплексної історико-культурної спадщини відбилася в організації таких різновидів історико-культурних заповідників, як історико-архітектурні, історико-археологічні, історико-меморіальні, історико-етнографічні, садово-паркові, музеї-заповідники.

Найбільше заповідників створено від 1990 року, особливо за вісім років незалежності України - 22. Етапом розвитку заповідної справи став Указ Президента

України від 11 жовтня 1994 року про надання провідним заповідникам України статусу національних закладів культури із заліченням їх до загальнодержавної власності.

Зараз заповідник розглядається як спеціально виокремлені терени, на яких містяться історичні комплекси, ансамблі, що становлять видатну наукову, історичну, мистецьку чи іншу культурну цінність і які охороняються державою та вилучаються з деяких видів господарського використання.

За видами і категоріями **46 історико-культурних заповідників**, що нині діють в Україні, класифікуються так: національних - 10, історико-архітектурних - 10, історико-археологічних - 2, історико-меморіальних - 2, історико-культурних - 16, палацо-паркових - 1, історико-етнографічних - 1, музеїв-заповідників - 8.

Нині мережа заповідників охоплює: Середню Наддніпрянщину (12), Лівобережну Україну - Сіверщину (6), Полтавщину (3) і Слобожанщину (1), Південь (5), Крим (5), Волинь (4), Галичину (6), Поділля (4).

Державною програмою розвитку туризму в Україні до 2005 року передбачалося високоєфективне використання наявних природно-рекреаційних і туристично-екскурсійних ресурсів України, їх збереження та збагачення.

2. Геопросторова організація історико-культурних туристичних ресурсів України

Аналіз історико-архітектурних ресурсів України дозволяє узагальнити відомості про пам'ятки і заповідники по регіонах:

1. **Карпатський регіон.** 5908 пам'яток містобудування і архітектури, тобто понад третина всіх пам'яток цього виду, що перебувають під охороною держави в Україні; 6 заповідників та 4 музеї, пов'язані з комплексами історико-архітектурної спадщини.
2. **Волинсько-Тернопільський регіон.** 2326 пам'яток містобудування і архітектури, 7 заповідників і 1 музей на базі комплексу архітектурно-містобудівної спадщини.
3. **Житомирсько-Вінницький регіон.** 721 пам'ятка містобудування і архітектури: жодного заповідника.
4. **Київський регіон.** 1820 пам'яток містобудування і архітектури; 21 заповідник та заповідний комплекс.
5. **Харківський регіон.** 1325 пам'яток містобудування і архітектури; 5 заповідників.
6. **Дніпровсько-Донецький регіон.** 760 пам'яток містобудування і архітектури; 4 заповідника.
7. **Південний регіон.** 2804 пам'ятки містобудування і архітектури; 6 заповідників.

За кількістю пам'яток перше місце посідає Карпатський регіон, а останнє - Житомирсько-Вінницький. За кількістю заповідників і заповідних об'єктів перед веде Київський регіон. Є регіон, де немає жодного заповідника (Житомирсько-Вінницький).

З урахуванням цих параметрів, а також кількості пам'яток загальнодержавного значення, кількості історичних міст, наявного резерву обліку пам'яток (нововиявлені пам'ятки) можна вибудувати таку ієрархічну послідовність регіонів - від найціннішого до найменш цінного: - Карпатський; - Київський; - Південний; - Волинсько-Тернопільський; - Харківський; - Дніпровсько-Донецький; - Житомирсько-Вінницький.

Наявність цих ресурсів визначає подальшу стратегію їх збереження і використання як на національному, так і на регіональному і місцевих рівнях.

2.1. Карпатський (західний) регіон об'єднує чотири області: Львівську, Закарпатську, Івано-Франківську і Чернівецьку.

Львівська область є найбільшою в Україні за кількістю, різноманітністю і ступенем збереження архітектурно-містобудівної спадщини. Найціннішими є пам'ятки стилістичних епох готики, ренесансу, бароко, класицизму, історизму і модерну, представлені у Львові та інших містах області найдовершенішими зірцями. В області на державний облік узято 3659 пам'яток архітектури і містобудування, з яких 794 - національного значення.

До Списку історичних міст і селищ включено 55 населених місць Львівщини: Белз, Борислав, Броди, Брюховичі, Буськ, Великий Любень, Великі Мости, Винники, Глиняни, Гніздичів, Городок, Доброміль, Дрогобич, Дубляни, Жидачів, Жовква, Золочів, Кам'янка-Бузька, Комарне, Краківець, Куликів, Львів, Магерів, Медениця, Миколаїв, Моршин, Мостиська, Нагуєвичі, Немирів, Нижанковичі, Новий Яричів, Олесько, Перемишляни, Підкамінь, Поморяни, Пустомити, Рава Руська, Роздол, Рудки, Самбір, Сколе, Сокаль, Старий Самбір, Стара Сіль, Стрий, Судова Вишня, Турка, Угнів, Хирів, Ходорів, Червоноград, Шкло, Щирець, Яворів. На базі комплексів історико-архітектурної та містобудівної спадщини в області створено 5 заповідників. На базі комплексу пам'яток народного будівництва у Львові діє найстаріший в Україні Музей народної архітектури.

Державний історико-архітектурний заповідник у м.Львові включає понад 1000 пам'яток архітектури, історії та цінних історичних споруд, з яких 200 належать до об'єктів національного культурного надбання. 1990 року на баланс заповідника передано історичну забудову поза його межами з 34 видатними пам'ятками архітектури. В кінці 1998 року історичне середмістя Львова включено до Списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

Інші історико-культурні заповідники: "**Нагуєвичі**" в Дрогобицькому районі на базі меморіальних місць, пов'язаних з життям і діяльністю Івана Франка; державний історико-культурний заповідник "**Тустань**" Сколівського району на базі видатної пам'ятки історії, археології й містобудування - наскельного оборонного комплексу міста-фортеці Тустань IX - XIII ст.; державний музей-заповідник "**Олеський замок**" Буського району; державний історико-архітектурний заповідник у м.Жовкві на базі ренесансних пам'яток історичного середмістя.

У Закарпатській області історико-культурні туристичні ресурси представлені середньовічними замками, мурованими костелами і православними храмами, унікальними типами дерев'яних церков. На державному обліку перебуває 152 пам'ятки архітектури, з них 137 - національного значення. Відомо близько 250 нововиявлених пам'яток архітектури. До Списку історичних міст і селищ включено: Берегове, Буштина, Великий Березний, Вилоч, Виноградів, Воловець, Іршава, Королеве, Міжгір'я, Мукачеве, Перечин, Рахів, Солотвина, Тересва, Тячів, Ужгород, Хуст, Чинадієве, Ясиня. В Ужгороді діє регіональний Музей народної архітектури.

На Івано-Франківщині найбільший інтерес для пізнавального туризму становлять дерев'яні храми XVI - XIX століть. В області взято на державний облік 1359 пам'яток архітектури, з них 149 - національного значення. До Списку історичних міст і селищ включено 26 населених місць Івано-Франківщини: Богородчани, Болехів, Більшівці, Букачівці, Бурштин, Войнилів, Ворохта, Галич, Гвіздець, Городенка, Ділятин, Долина, Заболотів, Івано-Франківськ, Калущ, Коломия, Косів, Кути,

Надвірна, Отиня, Рогатин, Рожнятів, Снятин, Солотвин, Тисмениця, Тлумач. В області діє один заповідник (Давній Галич), а також Історико-архітектурний музей в Скиті Манявському (Богородчанського району).

На Буковині до найцінніших належать середньовічні фортеці, муровані та дерев'яні храми унікального "хатнього" типу, окремі будівлі та їх комплекси доби історизму. В області є 738 пам'яток архітектури й містобудування, з яких 112 - національного значення. Відомо понад 300 нововиявлених пам'яток. До Списку історичних міст і селищ увійшли: Вишня, Кіцмань, Лужани, Путила, Сторожинець, Усть-Путила, Хотин, Чернівці. В обласному центрі діє регіональний музей народної архітектури. Планується створення Державного історико-архітектурного заповідника у м.Хотині.

2.2. Волинсько-Тернопільський (північно-західний) регіон об'єднує чотири області: Волинську, Тернопільську, Хмельницьку та Рівненську.

На Волині найбільший інтерес становлять пам'ятки доби середньовіччя (XIV - XVI ст.), ренесансу і бароко, а також дерев'яна архітектура, що зберегла унікальні архаїчні риси. До Списку історичних міст і селищ включено 14 населених місць: Берестечко, Володимир-Волинський, Голоби, Горохів, Камінь-Каширський, Ковель, Луцьк, Любешів, Любомль, Олика, Рожище, Турійськ, Цумань.

Луцький історико-культурний заповідник створено у 1985 році на базі видатних пам'яток архітектури XIV - XIX століть історичного середмістя. Включає Верхній замок, Окольний замок і середмістя поза мурами з монастирями єзуїтів, шаріток, бригіток, домініканців, церквами Покровською, Воздвиженською, братською школою (XVII ст.), синагогою, будинком Лесі Українки, а також художнім музеєм у будинку судової канцелярії Верхнього замку.

У Тернопільській області є 1178 пам'яток архітектури й містобудування, з яких 180 - національного значення. Державний історико-архітектурний заповідник у м.Збаражі засновано у 1994 році зв'язку з 400-річчям Б.Хмельницького на базі архітектурного комплексу Збараського замку (XVII ст.). Включає територію і всі архітектурні пам'ятки в межах зовнішніх укріплень довкола Замкової гори.

Хмельницька область багата на середньовічні пам'ятки оборонної і церковної архітектури - замки, уфортифіковані церкви, костели і палаци. Значна частина цієї спадщини зосереджена у м.Кам'янці-Подільському - історичній столиці Поділля. В області на державний облік узято 387 пам'яток архітектури й містобудування, з яких 230 - національного значення. Відомо близько 160 нововиявлених пам'яток. 24 населених пункта увійшли до Списку історичних міст і селищ. На базі середньовічного замку в Меджибожі діє музей. В області є 3 заповідника: Державний історико-культурний музей-заповідник у м.Кам'янці-Подільському на базі Старої фортеці (XVI - XVII ст.) та кількох інших пам'яток міста; Кам'янець-Подільський державний історико-архітектурний заповідник охоплює все середньовічне місто на півострові в петлі річки Смотрич; Державний історико-культурний заповідник "Самчики" на базі палацо-паркового ансамблю садиби Чечелів кін.XVIII ст. У садибі з 1970-х років існував музей.

В Рівненській області архітектурно-містобудівна спадщина в хронологічних рамках XIV - початку XX століть представлена середньовічними замками і сакральними будівлями, пам'ятками доби відродження і бароко, архаїчними дерев'яними храмами. В області на державному обліку перебувають 338 пам'яток містобудування і архітектури, з яких 109 мають національне значення. До Списку

історичних міст і селищ входять: Березне, Володимирець, Гоща, Дубно, Дубровиця, Клевань, Корець, Мізоч, Млинів, Острог, Радивилів, Рівне, Степань. На базі комплексів архітектурно-містобудівної спадщини створено 3 заповідника.

Державний історико-культурний заповідник у м.Острозі на базі середньовічних пам'яток архітектури та краєзнавчого музею. Включає комплекс Замкової гори (XIV - XVI ст.), монастир-фортецю (XV - XVII ст.) у селі Межиричі Острозького району, 25 пам'яток історії та культури міста, 3 музеї (в їхніх фондах - 48 тис. експонатів - етнографічна, археологічна та нумізматична збірки, стародруки, іконопис, парсуни, скульптура та ін.). **Державний історико-культурний заповідник у місті Дубно** створено на базі нерухомих пам'яток історії та культури. Включає 29 пам'яток, у тому числі замок князів Острозьких (XVI ст.), Луцьку браму (XV ст.), монастир бернардинців. **Історико-меморіальний заповідник "Поле Берестецької битви"** в с.Пляшева Радивилівського району створено 12 вересня 1991 року на базі Музею-заповідника "Козацькі могили" між м.Берестечком Горохівського району Волинської області й селами Пляшева, Острів та Солонів Рівненської області. Включає побойовище з островом Журавлиха, Георгіївську муровану церкву-мавзолей (1914 р.), Михайлівську дерев'яну церкву (1650 р.), монумент на честь 340-річчя Берестецької битви (1991 р.), а також музей.

2.3. Житомирсько-Вінницький регіон об'єднує дві області - Житомирську і Вінницьку.

Житомирська область обіймає північні терени історичної Волині, а саме - Волинське Полісся. Архітектурно-містобудівна спадщина належить, переважно, до XVII-поч.ХХ століть і представлена католицькими і православними церковними спорудами доби бароко, архаїчними типами народних дерев'яних храмів, класицистичними садибами. Є лише одна пам'ятка Княжої доби. На державному обліку перебуває 210 пам'яток архітектури, з них 64 - національного значення. Відомо понад 300 нововиявлених пам'яток архітектури. До Списку історичних міст і селищ включено: Бердичів, Житомир, Коростень, Коростишев, Любар, Миропіль, Новоград-Волинський, Овруч, Олевськ, Радомишль.

Архітектурна спадщина **Вінницької області**, яка належить до історичного регіону Південного Поділля, охоплює пам'ятки XVII - поч. ХХ століть. Найхарактернішими є пам'ятки архітектури доби бароко, класицизму й історизму. В області взято на державний облік 511 пам'яток архітектури, з них 167 - національного значення. Відомо близько 160 нововиявлених пам'яток архітектури. До Списку історичних міст і селищ включено 17 населених місць Вінниччини: Бар, Бершадь, Браїлів, Брацлав, Вінниця, Вороновиця, Копайгород, Могилів-Подільський, Муровані Курилівці, Погребище, Немирів, Томашпіль, Тульчин, Тиврів, Хмельник, Шаргород, Ямпіль.

2.4. Київський (центральний) регіон об'єднує Київську, Чернігівську, Черкаську та Кіровоградську області. **Центром цього регіону є Київ**, архітектурно-містобудівна спадщина якого охоплює широкий хронологічний діапазон пам'яток XI - ХХ століть. Найціннішими є пам'ятки доби Київської Русі, Гетьманщини (українське відродження і бароко), класицизму та історизму. У Києві на державний облік узяті 675 пам'яток, з них 390 - національного значення. **Два комплекси - собор Святої Софії з прилеглими монастирськими будівлями та Києво-Печерська лавра включені ЮНЕСКО до Списку всесвітньої спадщини.** Відомо понад 1000 нововиявлених пам'яток архітектури, які, після відповідних досліджень, будуть узяті на державний облік. В місті на базі комплексів історико-архітектурної спадщини створено 4 заповідника і 2 музеї: Національний заповідник "Софія Київська",

Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Державний історико-культурний заповідник "Стародавній Київ", Державний історико-меморіальний заповідник "Лук'янівське кладовище", Музей народної архітектури і побуту України та Музей "Київська фортеця".

В Київській області взято на державний облік 211 пам'яток архітектури, з яких 91 - національного значення. Виявлено понад 120 нововиявлених пам'яток архітектури. До Списку історичних міст і селищ включені: Біла Церква, Богуслав, Васильків, Вишгород, Переяслав-Хмельницький, Ржищів, Фастів, Яготин. Діє два заповідника.

Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав" створено на базі 29 нерухомих пам'яток історії та культури, музею народної архітектури та побуту, історичного та інших музеїв міста. Включає також ансамблі Вознесенського та Михайлівського монастирів. У музейному фонді - понад 170 тисяч одиниць зберігання, що становить основу 17 музеїв та окремих експозицій у складі заповідника. Основні з них: Переяславський музей народної архітектури та побуту (створений 1964 р., територія 30 га, 239 пам'яток народної архітектури, у фондовій збірці 127 тисяч одиниць зберігання), Музей народного одягу (15 тисяч одиниць зберігання), Музей архітектора В.Заболотного (1,5 тисячі експонатів), Музей Г.Сковороди (створений 1972 р., понад 6 тисяч рукописних книг і стародруків), Музей давньоруської архітектури (створений 1982 р.), Музей кобзарства (створений 1989 р.), музеї хліба, космонавтики, Шолом-Алейхема тощо.

Державний історико-культурний заповідник у м.Вишгороді створено на базі найвизначніших пам'яток історії та культури: давньоруського городища з храмом Св.Бориса і Гліба, а також громадського краєзнавчого музею.

Чернігівщина є регіоном найдавнішого хліборобського розселення з найстародавнішими містами. У XVII - XVIII століттях ці землі були осередком українського державного життя. Відтак архітектурно-містобудівна спадщина представлена унікальними спорудами Княжої доби, найдовершенішими архітектурними витворами українського відродження і бароко XVII - XVIII століть, садибними комплексами і цивільною забудовою епохи класицизму.

На державному обліку в області перебуває 230 пам'яток архітектури й містобудування, з яких 171 - національного значення. Відомо понад 160 нововиявлених пам'яток. 15 населених пунктів включені до Списку історичних міст і селищ: Батурин, Борзна, Ічня, Качанівка, Козелець, Короп, Любеч, Ніжин, Новгород-Сіверський, Остер, Прилуки, Седнів, Сосниця, Тростянець, Чернігів. На базі комплексів архітектурно-містобудівної спадщини в області створено 4 заповідника.

Національний історико-архітектурний заповідник "Чернігів стародавній". Створено 20 лютого 1967 року як філію Державного архітектурно-історичного заповідника "Софійський музей" з передачею їй 11 пам'яток архітектури Чернігова XI - XIX століть. Постановою Ради Міністрів УРСР від 22 червня 1978 року створено самостійний заповідник, якому передано весь комплекс княжого Дитинця з двома соборами (XI - XII ст.), колегіумом, будинком Мазепи, Катерининську і П'ятницьку церкви, Слєцький і Троїцький монастирі, комплекс Іллінських (Антонієвих) печер (XI - XVII століть), курган "Чорна могила" й курганний могильник на Болдиних горах (всього 34 пам'ятки). Охоплює найцінніші терени історичного середмістя. У фондах близько 70 тисяч одиниць зберігання, що становлять основу постійних і тимчасових експозицій. Статус національного й теперішнє найменування надано Указом Президента України від 29 грудня 1998 року. Державний історико-культурний музей-заповідник "Слово о полку Ігоревім" у м.Новгороді-Сіверському.

Державний історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця" в смт.Батурина Бахмацького району. Створено постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 1993 року на базі нерухомих пам'яток історії та культури Батурина (з другої половини XVII століття до 1708 року був столицею Гетьманщини) та його околиць, із включенням місцевого історико-краєзнавчого музею.

Державний історико-культурний заповідник "Качанівка" в с.Качанівка Ічнянського району. Створено постановою Ради Міністрів УРСР від 24 листопада 1981 року на базі парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва (XVIII - XIX ст.) та палацового комплексу меценатів Тарновських (XVIII - XIX ст.). Площа близько 500 га. З 1984 року реставрується. Перебуває в загальнодержавній власності й підпорядкований Міністерству культури і мистецтв України.

Черкаська область розташована в регіоні Середньої Наддніпрянщини, включає невелику частину Гетьманщини (на лівобережжі Дніпра). Архітектурно-містобудівна спадщина представлена, пересічно, спорудами XVIII - поч.XX ст. Збереглися поодинокі пам'ятки Княжої доби (Канів) та XVII сторіччя (Чигирин,Суботів). В області на державний облік узято 312 пам'яток архітектури, з яких 56 - національного значення. Відомо понад 380 нововиявлених пам'яток архітектури. До Списку історичних міст і селищ увійшли: Звенигородка, Золотоноша, Кам'янка, Канів, Корсунь-Шевченківський, Сміла, Стеблів, Тальне, Умань, Черкаси, Чигирин. Черкаська область найбагатша в Україні на заповідники - їх тут створено шість. Заповідним об'єктом є також славнозвісний парк "Софіївка" у м.Умань.

Шевченківський національний заповідник у м.Канів включає музей Т.Шевченка, могилу поета, відновлену хату першого доглядача могили І.Ядловського, Успенський собор у Каневі, садиби М.Максимовича й В.Науменка на Михайловій горі (с.Прохорівка) та низку пам'яток археології. У фондах - 17 тисяч одиниць зберігання. Є загальнодержавною власністю й підпорядкований Міністерству культури і мистецтв України.

Національний заповідник "Чигирин" у Чигиринському районі створено на базі комплексу пам'яток історії, культури і природи Чигирин, Суботова, Стецівки, Холодного Яру. Включає 13 окремих територій площею 1161 га, 34 нерухомі пам'ятки, музеї Богдана Хмельницького і краєзнавчий у Чигирині, Медведівський і Суботівський краєзнавчі.

Державний історико-культурний музей-заповідник "Батьківщина Т.Шевченка" Звенигородського району на базі нерухомих пам'яток історії, культури і природи сіл Шевченкове (кол.Кирилівка), Моринці, Будища, відтворених меморіальних садиб у Моринцях та Літературно-меморіального музею Т.Шевченка в селі Шевченковому (з 1939 р.). Охоплює 43 окремі території загальною площею 37,3 га. Включає 43 пам'ятки історії, культури і природи.

Державний історико-культурний заповідник у м.Кам'янці створено на базі Літературно-меморіального музею О.Пушкіна і П.Чайковського, Кам'янського парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва, садиби О.Давидової (XIX ст.), інших пам'яток історії, культури і природи. Охоплює 6 окремих територій площею 74,6 га. Включає 17 об'єктів нерухокої історико-культурної і природної спадщини.

Державний історико-культурний заповідник у м.Корсунь-Шевченківський на базі комплексу пам'яток історії, культури і природи Корсуня-Шевченківського, сіл Стеблева, Виграїва і Квіток Корсунь-Шевченківського району. Охоплює 15 окремих територій площею 108 га. Включає 29 нерухомих пам'яток історії та культури, у тому числі поле Корсунської битви (1648 р.), палацово-парковий ансамбль садиби Лопухіних (XVIII-XIX ст.), садибу-музей І.Нечуя-Левицького в Стеблеві та музей К.Стеценка в Квітках.

Державний історико-культурний заповідник "Трахтемирів" Канівського району на базі нерухомих пам'яток історії, культури і природи Канівського Подніпров'я. Міститься на правому березі Дніпра, між селами Бучак і Трахтемирів. Охоплює 8 територій площею 4465 га. Включає 88 пам'яток, переважно археологічних, від кам'яної доби до пізнього середньовіччя, а також рештки Зарубського монастиря княжої доби й козацького міста Трахтемирова з цвинтарем XVI - XVII століть.

Історико-культурний центр в м.Умані на місці поховання духовного лідера брацлавських хасидів цадика Нахмана для організації та забезпечення паломництва світового єврейства. Територія зарахована до земель історико-культурного призначення.

Кіровоградська область займає землі історичного регіону Новосербії, стало заселеної лише з середини XVIII ст. Архітектурно-містобудівна спадщина 2-ї пол. XVIII - поч. XX століть представлена пам'ятками церковної, цивільної та військової архітектури, переважно доби класицизму. На державний облік узято 392 пам'ятки архітектури, з них 17 - національного значення. Відомо близько 170 нововиявлених пам'яток. До Списку історичних міст і селищ включені: Кіровоград, Нова Прага, Новомиргород, Новоукраїнка, Олександрівка, Олександрія, Світловодськ. В області діє музей-заповідник І.Тобілевича "Хутір Надія" в с.Миколаївка Кіровоградського району, який включає 15 нерухомих пам'яток історії, культури і природи, у тому числі батьківську хату братів Тобілевичів та літературно-меморіальний музей драматурга І.Тобілевича (Карпенка-Карого).

2.5. Харківський (північно-східний) регіон об'єднує Харківську, Полтавську і Сумську області.

Харківська область належить до історичного регіону Слобожанщини, стало заселеного з 2-ї половини XVII ст. Відповідно до цього найцінніші архітектурні пам'ятки датуються кінцем XVII - 1-ю половиною XVIII століть і належать до стилів українського відродження і бароко. Пам'ятки стильових епох класицизму, історизму і модерну представлені значним числом об'єктів. Стиль конструктивізму представлений небагатьма спорудами, які, проте, становлять універсальну історико-культурну цінність (будинок Держпрому в Харкові). В області під охорону держави взято 653 пам'ятки, з яких 73 мають національне значення. Відомо близько 300 нововиявлених пам'яток архітектури. До Списку історичних міст і селищ увійшли: Балаклія, Богодухів, Валки, Вовчанськ, Зміїв, Золочів, Ізюм, Кигичівка, Красноград, Краснокутськ, Куп'янськ, Люботин, Мерефа, Харків, Чугуїв, Шарівка.

До Списку історичних міст і селищ **Полтавщини** увійшли: Гадяч, Диканька, Козельщина, Кременчук, Лохвиця, Лубни, Миргород, Пирятин, Полтава, Хорол. На базі комплексів історико-культурної спадщини створено 3 заповідника: державний історико-культурний заповідник "Поле Полтавської битви" на північній околиці Полтави на площі близько 300 га (включає музей, Сампсонівську церкву, братську могилу росіян, пам'ятники росіянам, шведам, Петру I, а також обеліски в місцях польових фортифікацій); державний музей-заповідник м.Гоголя в с.Гоголевому Шишацького району; державний музей-заповідник українського гончарства в Опішні Зіньківського району на базі Музею гончарства (включає заводи "Керамік" і "Художній керамік", колишню губернську гончарну майстерню, історичні терени побутування гончарного промислу, садибу-музей гончара О.Селюченко).

До складу **Сумської області** входять землі Гетьманщини і Слобожанщини. Архітектурно-містобудівна спадщина представлена окремими пам'ятками і комплексами церковної архітектури XVII - XVIII сторіч, та пам'ятками XIX - поч. XX сторіч широкою типологічної і стилістичної палітри - житлові, господарські,

промислові будівлі стильових епох класицизму, історизму, модерну. Збереглося чимало пам'яток народної дерев'яної архітектури, а також кілька першокласних ансамблів садово-паркової архітектури. 15 населених місць увійшли до Списку історичних міст: Білопілья, Ворожба, Вороніж, Глухів, Конотоп, Кролевець, Лебедин, Низи, Охтирка, Путивль, Ромни, Середина-Буда, Суми, Терни, Тростянець. На базі комплексів архітектурно-містобудівної спадщини створено два заповідника: державний історико-культурний заповідник у м.Путивлі на базі краєзнавчого музею (з 1919 року), Музею партизанської слави в Спадщанському лісі поблизу Путивля (1956 р.) і пам'яток історії та культури міста (найвидатніші - архітектурний ансамбль Мовчанського монастиря (XVI - XVIII ст.), низка давньоруських городищ уздовж Сейму). Територія 2 га в місті і 3109 га в Спадщанському лісі; державний історико-культурний заповідник у м.Глухові. на базі пам'яток історії та культури Глухова (у XVIII ст. столиця Гетьманщини).

2.6. Дніпровсько-Донецький (південно-східний) регіон об'єднує Дніпропетровську, Запорізьку і Донецьку області, до яких тяжіє й Луганська область

Територія **Дніпропетровської області** історично належить до земель Війська Запорозького низового, етнографічно - до Південної Наддніпрянщини. Архітектурно-містобудівна спадщина датується XVIII - XX сторіччями, переважають пам'ятки доби класицизму та історизму. В області на державному обліку перебуває 318 пам'яток архітектури, з них 35 - національного значення. Відомо понад 200 нововиявлених пам'яток архітектури. До Списку історичних міст і селищ включено міста Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Нікополь, Новомосковськ, Павлоград.

На Запоріжжі архітектурно-містобудівна спадщина належить ,переважно, до кінця XVIII-першої половини XX століть і представлена спорудами цивільної архітектури. На державному обліку перебуває 25 пам'яток архітектури, з них 5 - національного значення. До Списку історичних міст і селищ включено: Бердянськ, Гуляйполе, Запоріжжя, Мелітополь, Токмак. На території області діють три заповідника: національний заповідник "Хортиця" у м.Запоріжжі; Державний історико-археологічний заповідник "Кам'яна Могила" в Мелітопольському районі (охороняються геологічні та археологічні пам'ятки європейського значення: вихід на поверхню кам'яних порід, в яких відкрито понад 60 гротів і печер із стародавніми петрогліфами та іншими слідами життєдіяльності людини (XIV - XII тис. до н.е.)); історико-архітектурний музей-заповідник "Садиба Попова" у м.Василівці Запорізької області на базі архітектурного ансамблю садиби місцевих поміщиків XVIII - XIX століть.

У Донецькій області до Списку історичних міст і селищ включено міста Артемівськ, Горлівку, Донецьк, Краматорськ, Макіївку, Маріуполь, Слов'янськ, і Слов'яногірськ. Діє один заповідник. Державний історико-архітектурний заповідник у м.Слов'яногірську створено 27 травня 1980 року на базі колишнього Святогірського Успенського монастиря (XVII - XIX ст.) і низки нерухомих пам'яток історії та культури радянської доби. Територія 19 га, включає 22 пам'ятки, у тому числі печерний комплекс у товщі крейдяної гори.

На Луганщині найбільший інтерес становлять класицистичні пам'ятки. На державний облік узято 341 пам'ятку архітектури, з них 25 - національного значення. Відомо близько 100 нововиявлених пам'яток. До Списку історичних міст і селищ включено: Алчевськ, Кіровськ, Краснодон, Лисичанськ, Луганськ, Слов'яносербськ, Щастя.

2.7. Південний (причорноморський) регіон об'єднує Автономну Республіку Крим, місто Севастополь, Херсонську, Миколаївську і Одеську області.

Крим, що має своєрідну історичну долю й унікальну за ступенем хронологічної глибини і стильової різноманітності архітектурно-містобудівну спадщину. Вона представлена античними пам'ятками (з IV ст. до н.е.), середньовічними фортецями й печерними містами, культовими спорудами різних світових релігій і конфесій (іслам, іудаїзм, православ'я, католицизм, вірмено-григоріанська церква) та палацовими ансамблями XVI - XX століть.

До Списку історичних міст включено 26 населених пунктів: Алушка, Алушта, Бахчисарай, Гаспра, Гурзуф, Євпаторія, Керч, Коктебель, Кореїз, Лівадія, Масандра, Новий Світ, Ореанда, Паркове, Сімеїз, Сімферополь, Старий Крим, Судак, Форос, Феодосія, Чорноморське, Щебетовка, Ялта. На базі комплексів історико-містобудівної спадщини створено 4 заповідника: державний історико-культурний заповідник у м.Керчі на базі архітектурно-археологічних комплексів грецьких міст Пантикапея, Ілурата та інших, давньоруського Корчева, пам'яток античної і візантійської архітектури, а також міського археологічного музею; державний архітектурно-історичний заповідник "Судацька фортеця" у м.Судаку; Державний історико-архітектурний заповідник у м.Бахчисарай на базі Бахчисарайського історико-археологічного музею, що діяв у ханському палаці (XVI - XVIII ст.) від 1955 року. (Окрім палацу, включає 202 нерухомі пам'ятки історії та культури міста і околиць. До складу заповідника входять печерні міста Мангуп-Кале, Ескі-Кермен, Чуфут-Кале, Успенський печерний монастир. У фондах - 101 тисяча одиниць зберігання, у тому числі 85 тисяч - археологічні знахідки); Алушкінський державний палацо-парковий музей-заповідник у м.Алушці на базі Алушкінського палацу-музею (палац Воронцова і парк, 1830-1846 рр).

Південний ріг Кримського півострова, що зараз є територією, підпорядкованою **місту Севастополю**, надзвичайно багатий на стародавні пам'ятки містобудування і архітектури: античні міста, середньовічні фортеці, храми тощо. Водночас із Севастополем пов'язані пам'ятки військової архітектури і воїнської слави новітніх часів. На державному обліку перебуває 95 пам'яток містобудування і архітектури, з яких 23 національного значення. Відомо понад 150 нововиявлених пам'яток. До складу Севастополя входять історичні міста Балаклава й Інкерман. З 1978 року діє заповідник "Херсонес Таврійський".

Архітектурно-містобудівна спадщина **Херсонської області** представлена спорудами і комплексами кінця XVIII - початку XX ст., переважно стилю класицизм. В області на державному обліку перебуває 143 пам'ятки архітектури, з яких 32 - національного значення. Відомо 87 нововиявлених пам'яток. До Списку історичних міст і селищ увійшли: Асканія Нова, Берислав, Генічеськ, Каховка, Нова Каховка, Скадовськ, Херсон.

Миколаївська область має архітектурно-містобудівну спадщину, пов'язану, переважно, з інтенсивною колонізацією краю в кінці XVIII - першій половині XIX століть. Найціннішими є пам'ятки доби класицизму. В області взято на державний облік 137 пам'яток містобудування і архітектури, з яких 14 мають національне значення. Відомо 460 нововиявлених пам'яток архітектури. До Списку історичних міст входять Вознесенськ, Жовтневе, Миколаїв, Очаків, Первомайськ. В області є історико-археологічний заповідник "Ольвія" в с.Парутино, який створено у 1924 році на базі археологічних й архітектурних пам'яток городища античного міста-держави Ольвії Понтійської, систематичні розкопки якого розпочалися 1902 року. Площа 333 га (дотепер розкопано 5 га). Архітектурно-містобудівна спадщина Одеської області

пов'язана, в основному, з добою середньовіччя (поодинокі пам'ятки) та епохою інтенсивного заселення краю після приєднання його до Російської імперії в останній чверті XVIII сторіччя. Найвизначніші пам'ятки пов'язані із стилістичним періодом класицизму й історизму. Найбільша їх кількість сконцентрована в Одесі. На державному обліку в області перебуває 1437 пам'яток містобудування і архітектури, з яких 72 - національного значення. Історико-архітектурні заповідник "Стара Одеса" на базі пам'яток містобудування, архітектури та історії XVIII - поч. XX століть історичного середмістя Одеси. У жовтні 1994 року в господарче відання заповідника передано 915 нерухомих пам'яток історії та культури.

3. Пам'ятки садово-паркового мистецтва як історико-культурні туристичні ресурси

До перлин садово-паркового мистецтва України належать дендропарки Софіївка у Черкаській області і Олександрія у Київській області, Тростянецький на Чернігівщині, Качанівський і Сокиринський парки на території Чернігівської області.

Дендропарк "Софіївка" в Умані виник на скелястих берегах неквапливої річки Кам'янки за замовленням графа Станіслава Щенського-Потоцького в подарунок дружині – прекрасній грекині Софії. Її неповторна краса надихнула земні і небесні сили на створення знаменитого парку, названого її ім'ям.

П'ять з половиною років (1796-1802) йшло будівництво парку. Більше 30 тисяч кріпаків по проекту головного зодчого, талановитого польського військового інженера Людвіга Метцеля, зводили рукотворне диво. Спланований по давньогрецьких міфах і легендам парк добудовувався протягом століть. Блакитні озера і водоспади, величезні кам'яні брили і скелі, мармурові скульптури й архітектура потопають у розкішних заростях екзотичних насаджень і природних гаїв. А скільки античних героїв можна зустріти на стежинах парку! Парк має численні скульптурні роботи кращих майстрів того часу, зокрема статуї Єврипида, Аполлона Флорентійського, Венер-купальниці, Париса, Меркурія, алегоричну фігуру "Зима", погруддя Аристотеля, Платона, Сократа, Гомера.

Дендропарк "Олександрія" і паркові споруди (1793 р. – XX ст.) розташовані на південно-західній окраїні м. Білої Церкви між Сквирською дорогою і р. Рось. Належав панам Браницьким. У науковій літературі існує думка, що автором генерального плану дендропарку був французький архітектор Мюффо. У роботах також брали участь італійський архітектор Д.Ботані, садівники Станге, Бартецький, Вітт, Енс. "Олександрія" – зразок пейзажного парку. Його композиція обумовлена природними особливостями розташованого уздовж річки ділянки, що заріс дубовим гаєм, порізаний байраками й струмками. Територія парку з прилягаючої до нього прибережною частиною складає 201,48 га.

Ядро "Олександрії" – центральна частина парку з Великою і Маленькою галявинами, що мають найбільш густу мережу алей і троп, що різноманітими пейзажі. Тут сконцентровані основні архітектурні спорудження, декоративні скульптури й екзотичні породи дерев (600 видів). Ансамбль організовує Дитинець, із якого почалося будівництво парку. Розташований на піднесеній ділянці між Східним і Середнім байраками, вона підкоряє алейно-тропову мережу і ландшафтні композиції. Дев'ять алей з'єднують ландшафтні сектори: головний вхід, Кліни, Велику і Маленьку галявини, економічний двір, сад "Вали", Діброву. У комплекс Дитинця входили палац, танцювальний павільйон і флігель для гостей (збереглися лише їхні фундаменти і підвали). У 1829 р. на схід від палацу на честь російсько-болгарської дружби споруджена композиція "Варна", що замикає Головну алею.

Західна частина "Олександрії" упорядкована лише в 60-і рр. XIX ст. У цей час територія здобуває мисливський профіль, за балкою будуються мисливський павільйон

(не зберігся), звіринець, фазанарій, на старій греблі – водний млин (відновлюється). У долині річки розміщуються рибні ставки. На Старому дикому ставку створений каскад із трьох ставків (Потерчата, Русалка, Водний). Сьогодні "Олександрія" – державний дендрологічний парк Національної академії наук України (з 1946 р.). Парковий ансамбль "Олександрія" є одним із видатних зразків садово-паркового мистецтва кінця XVIII – першої половини XIX ст., що зіграв велику роль у розвитку пейзажного паркобудівництва в Україні.

Качанівський парк у Ічнянському районі Чернігівської області із 1972 р. є пам'ятником садово-паркового мистецтва державного значення, з 1981 р. – складового Державного історико-культурного заповідника "Качанівка". Це найдавніший і найбільший на Чернігівщині парк. Його загальна площа – 572 га, з яких 100 га приходяться на водоймища і ставки. Парк насаджений близько 50 видами дерев і чагарників, з яких основними є дуб, граб, липа, клен, каштан, береза. Парк поділяється на дві частин – регулярну і ландшафтну. Численні мальовничі алеї перетинають його у всіх напрямках. Загальна довжина основної паркової дороги – близько 60 км. Архітектурна композиція парку створювалася палацевими спорудженнями і маленькими архітектурними формами. Велику роль в оздобленні садиби грали альтанки, паркові скульптури, меблі, огорожа, зимовий сад, а також численні предмети декоративно-прикладного мистецтва (бронза, кришталь), картинна галерея з портретами українських полководців і суспільних діячів різних епох.

У XIX в. Качанівка була одним з осередків культурного життя, місцем спілкування багатьох видатних художників. У Качанівці неодноразово бували М.В.Гоголь, Т.Г.Шевченко, Марко Вовчок, М.И.Глинка, И.Ю.Рєпін і інші.

Селище Тростянець (Ічнянського району Чернігівської області) з 1983 р. – дендрологічний парк державного значення. Заснований у 1834 р. Розташований у селищі Тростянець, у 24 кілометрах від залізничної станції Качанівка, на ріці Тростянець. Площа – 204,4 га, з них насаджень – 114,1 га, ставків – 10,4 га, галявин (газонів) – 42,2 га, паркових доріжок – 9,4 га, розсадників – 20,3 га, господарських територій – 8 га.

Виникнення Тростянця зв'язано з ім'ям Івана Михайловича Скоропадського (1804-1887 р.) – нащадка гетьмана Лівобережної України И.И.Скоропадського (1646-1722 р.). На початку 1820 р. Скоропадські купили хутір Тростянець у козака И.Хоружия. У 1830 р. хутір з навколишніми землями перейшов у спадщину И.М.Скоропадському, що вибудував тут палац, церкву, господарські будинки, заклав парк, спорудив греблі й ставки, унаслідок чого на площі понад 10 га утворилося 4 ставки: Великий, Куциха, Лебединими, Безіменний, котрі стали головними елементами паркового комплексу.

Перші дерева висаджені в 1834 р. у затишному яру Богивщина. Наприкінці 30-х рр. на польових землях уже росли берези, липи, клени, дуби, хвойні дерева. Насадження розмежовувалися мальовничими галявинами. На початку 40-х рр. у парку з'явилися дерева з Петергофського, Ризького, Никитського ботанічних садів і із саду В.Н.Каразіна під Харковом. Тоді ж почали саджати дерева смугами і галями за межами парку. Усього нараховується 20 гаїв і смуг.

У парку розміщені численні кам'яні і дерев'яні лави, скульптури міфічних героїв і богів, побудовані дерев'яні альтанки, споруджені загати, греблі, мости. Знання і робота талановитих садівників з місцевих селян також уплинули на формування паркового пейзажу. У 1940 р. парк одержав статус державного заповідника, у 1951 р. переданий у відомство Академії наук України.

Сьогодні в ньому росте 520 видів дерев і чагарників, з яких близько 40 % – хвойні. У колекції дерев і чагарників, арборетуми, розміщується 1700 видів рослин, з

яких 250 – декоративні квіткові. У Тростянецьві є інтродукційний розсадник декоративних рослин. Проводиться наукова праця по парко веденню, дендрології, насінництву. Тростянецький парк – високомистецький зразок паркового будівництва, дійсний музей природи.

Сокиринський парк із 1972 р. – пам'ятник садово-паркового мистецтва державного значення. Розташований у 5 кілометрах від автодороги Київ – Суми біля села Сокиринців. Загальна площа парку – 427 га. Складається з регулярної частини (комплекс споруджень біля входу, головна алея, палац, службові будинки) і пейзажної західної частини площею 60 га, що починається за палацом і по схилі спускається до ставка (площа 10 га).

Палац, споруджений у 1825-1829 р. у стилі ампір на кошти панів Галаганів. Кам'яний, двоповерховий, прямокутний у плані, із великим декоративним куполом у центрі. Головний фасад, прикрашений восьмиколонним портиком іонічного ордера. Парковий фасад має шестиколонний портик, від якого на рівні парадних кімнат другого поверху відходить пандус, він розширюється до низу і з'єднується з парком. Наприкінці ХІХ в. біля палацу встановлено дві мармурових копії античних скульптур і декоративні вази. У будинку нараховувалося 60 кімнат. Критими переходами палац з'єднувався з двоповерховими флігелями загальною довжиною 105 м. Головний фасад, орієнтований на північний схід до парадного в'їзду. До нього веде широка алея довжиною 400 м. Палац, ворота з огорожею, алея зі службовими флігелями утворюють парадну частину садиби. На півночі розташовані господарські двори (скотний і кінний). У східному напрямку від палацу до села вела пряма алея, на якій знаходилися дві церкви й дзвіниця (не збереглися), а також теплиця з оранжереями – єдиний у Лівобережній Україні комплекс споруджень такого типу, що зберігся.

У парку ростуть: дуб, береза, берест, липа, біла тополя, граб, гостролистий клен, модрина, ялина, звичайна й гірська сосна, каштан. З чагарників найбільше поширена таволга. Збереглися столітні платан і три дерева західного бука. Саме старе дерево парку – Шевченківський явір.

Ландшафт доповнювали паркові спорудження: дві альтанки (одна з них – ротонда, 1825 р., збереглася), церква з дзвіницею, каплиця (не збереглися), колодязь, греблі, містки (Червоної й Готичний), скульптури. У 1971 р. біля палацу встановлений пам'ятник кобзареві О.М.Вересаю. Парк у Сокиринцях вважається одним із кращих зразків садово-паркового мистецтва Лівобережної України.